

L'ÚS DEL CATALÀ EN L'ENSENYAMENT SECUNDARI. OBSERVACIONS I REFLEXIONS

M. CARME JUNYENT

JUSTIFICACIÓ

Dins dels actes del Correllengua 2003, la Coordinadora d'Associacions per la Llengua Catalana (CAL) ens va demanar, a en Francesc Ricart i a mi, de fer una xerrada a la Biblioteca Central d'Igualada. El títol era certament provocador: *Veritats i mentides sobre l'ús del català a l'ensenyament*; i permetia, a més, abordar i confrontar aspectes que prou sovint apareixen com a contradictoris quan es parla de l'ús del català en l'ensenyament. A mi el títol em va fer recordar una anècdota potser gens insignificant: una mare es queixava, en una carta a un diari, de la impossibilitat de trobar una escola per a la seva filla on l'ensenyament es fes en espanyol. Pocs dies després, la consellera d'Ensenyament, Carme Laura Gil, esgrimia aquesta carta per demostrar que l'ensenyament, efectivament, es fa en català, amb l'argument que “*si es queixen, és perquè no es fa en castellà*”. Segurament ambdues diuen la veritat, si més no la que creuen, la que suposen, o la que se suposa que hem de creure. Però mentrestant, mentre l'autoritat màxima en ensenyament al nostre país s'ha de basar en una carta al diari per justificar que la llei es compleix, la realitat a una gran part dels centres d'ensenyament del nostre país és que el català hi és una llengua marcada, si no estigmatitzada, i que l'ensenyament secundari actualment és el gran forat negre de la normalització.

Si en aquest article opto per limitar-me a l'ensenyament secundari és per diverses raons, la

més important de les quals és que en aquest nivell cal una actuació urgent. He dit moltes vegades que actualment hi ha una generació clau —la dels nascuts entre el 1973 i el 1983— del comportament lingüístic de la qual depèn, pel que fa a la transmissió intergeneracional, que tinguem un cert marge de temps per redreçar la situació de la llengua; però, tal com estan les coses, les generacions que els segueixen i entre elles, naturalment, els alumnes que actualment estan cursant estudis secundaris, poden ser el grup en el qual el català serà una llengua residual, una llengua en fase de decadència, tal com vaig descriure en l'article *El català: Una llengua en perill d'extinció?* publicat en el primer número de la *Revista d'Igualada*, i tal com preveien August Rafanell i Albert Rossich en el seu conegut article *Quin futur hi ha per a la llengua catalana?* Les altres raons no justifiquen tant per què opto per la secundària com per què m'estalvio la primària i la universitària. I potser cal remarcar que no és perquè en aquests nivells no hi hagi problemes; de fet, les alarmes ja es comencen a disparar en els cursos més alts de la primària. I, en el nivell universitari, a part els Erasmus —que són el tema més recurrent—, tampoc no s'ha abordat mai amb claredat el fet que, sigui per inèrcia sigui per mala voluntat, o sigui pel que sigui, hi ha àmbits que no s'han normalitzat mai. Però si la primària ha estat el gran motor de la normalització de la llengua, en la mesura que ha aconseguit nivells de coneixement que són esgrimits en totes les enquestes, i si la universitat

pot jugar un paper fonamental en el prestigi de la llengua però no és un element clau per a la seva supervivència, en la secundària conflueixen una sèrie de factors que la fan un període crític en el comportament lingüístic de les persones. I no oblidem que, d'aquest comportament, en depèn el futur.

Em cal fer encara una darrera justificació, en aquest cas del perquè he acceptat, com sempre, la invitació dels meus amics de la *Revista d'Igualada* a escriure un article sobre el tema de la conferència. Potser n'hi hauria prou de dir que és un tema que em preocupa, però com que el meu plantejament no és ni vol ser ortodox, haig de dir que les “observacions i reflexions” del títol són tot el que puc aportar. Les observacions provenen de la meua experiència en diferents fronts: en els darrers anys he participat en diversos cursos, seminaris, jornades, simposis, tallers, etc. per a professionals de l'ensenyament, des de Girona fins a Alacant i des de Mallorca fins a Lleida, he fet xerrades per a alumnes d'Educació Secundària Obligatòria (ESO) i batxillerat en diferents instituts i escoles concertades, participo en un projecte de dinamització en tots els centres de secundària d'Esparreguera i he estat membre de la junta d'una Associació de Pares d'Alumnes (APA) i del consell escolar d'un Institut d'Ensenyament Secundari (IES). Atès que no vull ficar el dit a l'ull de ningú, no mencionaré les fonts de les dades quan no siguin públiques, sobretot perquè els models es repeteixen prou per poder veure que ens trobem davant d'un fenomen generalitzat. Pel que fa a les reflexions, em sembla que no cal que em justifiqui...

DE L'AULA AL PATI I DEL PATI A L'AULA

Sembla que va ser Bernat Joan el primer que va dir que “*Hem guanyat l'aula, però hem perdut el pati*”; és a dir, mentre que hem aconseguit que la docència es faci majoritàriament en català, la llengua de relació espontània entre els alumnes és

l'espanyol. I, per bé que perdura el miratge que aquest és un fet que se circumscriu a Barcelona i rodalia, el fet és que l'espanyol com a llengua del pati s'ha escampat com una taca d'oli molt més enllà de l'àrea metropolitana o de les zones urbanes. Aquest fet s'explica sovint com una moda o com el resultat de l'associació de l'espanyol a la modernitat i, malgrat que, com en tots els fenòmens complexos, les causes són múltiples, penso que s'hauria de fer més atenció a un procés d'etnizació incipient dels catalans. La dinàmica que s'ha establert en molts centres entre *quillos* i *lufos* té en bona part una base lingüística, en la qual el català és clarament la llengua marcada i l'espanyol la llengua no marcada. Aquesta dinàmica és un obstacle evident a l'hora de fer del català una llengua de relació espontània entre els joves, atès que la tria de la llengua ja predetermina el seu lloc en el grup i, en qualsevol cas, les possibilitats de ser acceptat; en conseqüència, l'ús del català es converteix en una opció —massa sovint arriscada— fins i tot en el cas d'alumnes que l'empren habitualment. I, en aquest context, cal remarcar el fet que un bon nombre d'alumnes que tenen el català com a llengua familiar manifesten que és a l'inici dels estudis secundaris quan han optat per l'espanyol com a llengua de relació amb els companys.

Malgrat la indiferència gairebé general (i especialment oficial) amb què es contempla aquest fenomen, en alguns centres s'han fet estudis estadístics i els resultats són francament esfereïdors. A la pàgina web de Contrastant podeu trobar el linguagrama de l'IES El Cairat d'Esparreguera, on es veu que el percentatge d'ús del català entre els alumnes d'ESO ronda el 10%, mentre que puja al 50% al batxillerat. En un altre IES del Baix Llobregat, que no ha fet públiques les dades, el percentatge és encara més contundent, atès que, del total d'alumnes, el 77% només parla en castellà a l'institut, el 22% emprava majoritàriament el castellà i un 1% emprava majoritàriament el català; podeu sumar les xifres i restar-les de 100 per saber quin és el percentatge d'alumnes que només emprava el

català. I això en un institut els alumnes del qual declaren que la llengua que empraven a primària era el català en un 89%.

Si amb aquestes dades hi ha algú que encara pot pensar que el català és la llengua de l'aula i el castellà la del pati, com a mínim hauria de donar explicacions per a un miracle semblant. I una explicació podria ser la llengua del professor, o la llengua de la docència. Els alumnes del mateix institut, en respondre sobre la llengua de relació amb els professors, donen aquests percentatges: només en català 2%, majoritàriament en català 7%, només en castellà 20%, majoritàriament en castellà un 26%, finalment, un 45% respon que “depèn del professor”. És a dir, en molt bona part la tria de la llengua depèn del comportament lingüístic del professor, comportament que explica els percentatges de primària, sobretot si tenim en compte que el castellà és la llengua habitual en el 81% de les famílies dels alumnes. I és que, davant el fenomen generalitzat que fa del català una llengua residual en molts dels IES del nostre país, bé ens hem de preguntar què passa amb la docència.

DE LA PRIVADA A LA PÚBLICA I DE LA PÚBLICA A LA PRIVADA

Malgrat el miratge que ens fa creure que la docència es fa majoritàriament en català, també en l'ensenyament secundari, hi ha prou símptomes per creure que la cosa no és ben bé així. I hem de parlar de símptomes i no de proves perquè sobre el paper, i si ens basem en les llengües de docència que es declaren, podríem creure que el català és la llengua emprada majoritàriament.

L'any 2002, en el tercer simposi sobre l'ensenyament del català a no catalanoparlants, celebrat a Vic, es va fer pública una enquesta que mostrava que, si es demanava als directors d'IES el percentatge de docència en català, era el 67%; si es demanava als alumnes, en canvi, el percentatge baixava al 33%. Malgrat que un editorial de *La*

Vanguardia es va fer ressò d'aquests resultats, la veritat és que van passar ben desapercebuts, potser perquè es creu que aquest mal no vol soroll, o potser per una irresponsabilitat que fa que es giri l'esquena a un fet prou preocupant. I és que l'enquesta no feia més que mostrar allò que moltes famílies pateixen i enfront del qual estan totalment indefenses, de manera que l'única alternativa possible, si volen que els seus fills cursin els estudis en català, és optar per una escola concertada.

El departament d'Ensenyament de la Generalitat sap, perquè n'ha rebut queixes, que aquest fet és moneda corrent a l'ensenyament secundari, però com que s'acostuma a negar, opto per donar el meu testimoni personal. Jo, com a mare d'alumne, no vaig rebre mai cap informe de tutoria —ni oral ni escrit— en català. El grup classe corresponent rebia la major part de les classes —gimnàstica inclosa— en castellà. Em vaig queixar a la direcció del centre i a la inspecció corresponent sense cap resultat, vaig portar el tema al Consell Escolar on es va negar que això fos així, fins que vaig portar el llistat d'assignatures amb la llengua de docència corresponent i, davant l'evidència, tota la resposta va ser “és que aquest grup ha tingut mala sort”. En el mateix consell escolar vaig constatar que, en els informes disciplinaris, alumnes que tenen el català com a llengua familiar eren induïts a parlar en castellà pel tutor o professor corresponent. A banda d'aquest grup, vaig rebre, com a membre de l'APA, diverses queixes en el mateix sentit per part de pares d'alumnes, i fins i tot d'alumnes. No cal dir que no es va produir cap canvi.

Naturalment, a aquesta experiència se n'hi poden oposar d'altres, que ben probablement es donen en les zones més despoblades del país on el català encara hi és una llengua habitual, però en les zones més poblades el català en els IES és generalment una llengua residual. El que s'està aconseguint amb tot plegat és que, a hores d'ara, el català sigui la llengua de l'escola concertada i el castellà la llengua de la pública, i això conculca

radicalment el suposat dret a la tria d'escola, a part altres drets de què parlaré més endavant.

Per bé que crec honestament que la causa més important de l'ús majoritari del castellà en la docència és senzillament la inèrcia, he parlat tant com he pogut amb els professors sobre aquesta qüestió. Les explicacions que donen són bàsicament aquestes tres: ressentiment per haver hagut de passar l'examen del nivell C, primacia de la qualitat de l'ensenyament per sobre de la llengua, i, finalment, "acolliment" dels alumnes que no tenen el català com a primera llengua. Pel que fa al primer argument, no hi tinc res a dir, tan sols preguntar-me quina mena de docent pot ser el que fa expiar als alumnes les seves experiències negatives. Pel que fa al segon, atès el debat que s'està produint sobre la qualitat de l'ensenyament, no sembla que serveixi de gran cosa. I no puc estalviar-me la perplexitat davant professors d'anglès que afirmen fer les classes "*en català i castellà*". Pel que fa al tercer, és evident que l'acolliment d'alumnes que han fet la primària en català no ha de passar precisament per un canvi de llengua, però han estat les noves migracions les que han mostrat més clarament la manca de fonament d'aquest argument.

El març del 2003 va arribar a Catalunya una família argentina amb un noi en edat d'estudiar batxillerat. Tan bon punt van arribar, familiars i amics van insistir al noi que havia d'aprendre català perquè aquesta era la llengua de l'institut. Ell s'hi va posar i al setembre tenia un nivell de català més que acceptable. Va començar el curs i al cap d'uns quants dies una amiga de la família li va demanar si tenia problemes amb la llengua. La resposta és més que eloqüent: "*Tanta història amb què havia d'aprendre català i l'únic professor que fa les classes en català és el de llatí*". Fins aquí l'anècdota, però una anècdota prou representativa perquè centenars d'alumnes dels Tallers d'Adaptació Escolar i Aprenentatges Instrumentals Bàsics (TAE) es troben amb el mateix: reben classes de català per poder incor-

porar-se a la vida acadèmica regular i es troben que les classes es fan en castellà, els professors se'ls adrecen en castellà i les possibilitats d'activar el coneixement que han adquirit de la llengua són gairebé inexistents. Així, la tasca d'acollida que es fa als instituts és clarament devaluada i fins i tot boicotejada per l'experiència acadèmica posterior, i els professors que la duen a terme han de veure com els coneixements que han transmès amb l'objectiu de facilitar la incorporació dels alumnes difícilment es poden desenvolupar.

I no voldria acabar aquest apartat sense esmentar un grup especial de professorat: el de llengua catalana. En la seva *Petita crònica d'un professor a secundària*, Toni Sala explica el cas d'un alumne que arriba a final de batxillerat sense haver parlat mai en català, ni tan sols en les classes de llengua catalana. No és un cas únic, jo mateixa n'he conegut uns quants en diversos instituts. Ara bé, aquesta equiparació de funcions del català amb les del llatí, només és comprensible en un context en què el català funcioni efectivament com el llatí, és a dir, una llengua que es "coneix" però que no s'usa (perquè hem de suposar que si aquests alumnes han arribat a batxillerat, algun coneixement de català han de tenir). Però que això sigui possible també fa pensar en l'aïllament intel·lectual dels professors de català, embarcats en un projecte que deixa indiferents els companys, elaborant projectes lingüístics que queden en foc d'encenalls i veient com molts dels seus mateixos companys arraconen la llengua que ells malden per ensenyar.

EL FUTUR DE LA LLENGUA I EL FUTUR DELS ALUMNES

Per bé que l'ús del català en els alumnes de secundària sigui un dels símptomes clars del procés de substitució del català, i per bé que alguns puguin pensar que, atesa la situació de la llengua, no val la pena embarcar-se en un projecte sense futur, hi ha una altra qüestió molt més punyent

que no vull deixar d'abordar. Sigui quin sigui el futur de la llengua, és evident que, almenys ens els propers vint (?) anys, el català encara serà una llengua necessària per tenir possibilitats completes de mobilitat social, en la mesura que per a algunes ocupacions (la mateixa docència a secundària, sense anar més lluny) és imprescindible. D'altra banda, em sembla que una de les funcions bàsiques de l'escola és la de transmetre coneixements que no transmet la família; per tant, per a tots aquells alumnes que no tenen el català com a llengua familiar i que viuen en un entorn on el català no hi és habitual, l'única possibilitat que la llengua els sigui transmesa la tenen a l'escola. I si l'escola no fa aquesta funció, aleshores els margina.

La diferència de percentatges d'ús del català entre l'ESO i el batxillerat és interpretada sovint com un canvi en el comportament lingüístic dels alumnes. Per més que aquesta interpretació pugui ser certa en part, difícilment pot explicar un canvi percentual tan dràstic. La meua interpretació, que, si es volgués, es podria comprovar amb dades, és que, a hores d'ara, un alumne que tingui el català com a llengua familiar té moltes més possibilitats d'arribar a batxillerat que no un alumne que tingui una altra llengua. Naturalment, aquí es poden afegir totes les variables socioculturals que es vulgui, però la llengua continua sent un factor determinant. Sóc conscient que, amb aquesta interpretació, puc obrir la caixa dels trons; perquè es podria llegir que, atès que el català discrimina, val més que el bandegem. Però l'experiència de la primària demostra que no és el català sinó la seva absència el que discrimina. I podria afegir que el català més aviat ha actuat com a factor democratitzador en la mesura que ha donat igualtat d'oportunitats a tots els alumnes. Paradoxalment, doncs, l'absència del català a qui menys afecta és als alumnes que el tenen com a llengua familiar, per bé que no podem oblidar que la situació de la llengua els està duent també al tancament del grup si és que volen sobreviure en la seva llengua.

I en tot plegat no podem excloure els alumnes que no tenen ni el català ni el castellà com a llengua familiar, als quals, si no se'ls donen possibilitats d'accés a la llengua, se'ls està furtant una eina importantíssima d'integració i, en el cas de parlants de llengües subordinades, un model alliberador en la mesura que posa en qüestió els procediments anihiladors de la diversitat lingüística que el colonialisme ha deixat com a herència i que, tant ells com els seus avantpassats, han hagut de patir. Cal tenir present que la presència abassegadora del castellà en els centres d'ensenyament impedeix l'aflorament de les llengües d'origen, i els alumnes es troben amb la reproducció dels estereotips que han marcat la seva llengua. No hi ha dubte que també és feina de l'escola la dignificació de les llengües maltractades i tenim la sort que, més enllà de la teoria, podem predicar amb l'exemple.

CLOENDA

En els darrers dos-cents anys, la humanitat ha emprat tota mena de procediments per exterminar les llengües, des de l'extermi dels parlants mateixos fins a la marginació per raons de llengua, passant per deportacions, segrest de criatures, càstigs, humiliacions, etc. Ara, quan el 90% del patrimoni lingüístic està amenaçat, s'ha constatat que ja no cal ser tan barroer, atès que les actituds lingüístiques negatives, l'autoodi o la vergonya de la pròpia llengua estan fent la feina molt millor, i de passada permeten carregar el mort als parlants mateixos. Però alhora, i cada vegada més, va aflorant el dol de la pèrdua, el dolor dels darrers parlants i el sentiment de culpa d'aquells que van deixar morir la seva llengua perquè ells no la van transmetre. I també el ressentiment d'aquells a qui no els ha estat transmesa.

En tot això, l'ensenyament hi ha jugat un paper fonamental, l'escola ha estat un instrument importantíssim en la difusió dels prejudicis lin-

güístics que han conduït a l'extinció la meitat de les llengües que es parlaven fa cinc-cents anys i que amenacen la major part de les llengües que encara es parlen. Potser ha arribat l'hora que l'escola es pregunti si vol fer realment aquest paper. I, si no el vol fer, que actuï en conseqüència. I en la mesura que les llengües es fereixen a l'escola però moren en la família, potser ja és hora que les famílies també hi diguin alguna cosa.

M. CARME JUNYENT I FIGUERAS (Masquefa, 1955) és doctora en Filologia Romànica i professora titular de lingüística general a la Universitat de Barcelona. És autora, entre d'altres, dels llibres: *Les llengües d'Àfrica* (1986), *Les llengües del món* (1989), *Vida i mort de les llengües* (1992) i *Contra la planificació* (1996). És membre del consell de redacció de la *Revista d'Igualada*.